

بررسی ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و سلامت خانوارهای زن سرپرست برحسب وضع زناشویی سرپرست خانوار

حبیب‌اله زنجانی (مشاور)

روشنک علی‌اکبری صبا (مجری)

زهرا رضایی قهرودی

یداله محرابی

حبیب‌ا... مسعودی فرید

فریبا بریمانی

محدثه صفاکیش

تهمینه ریحان‌صفت

مرکز آمار ایران

پژوهشکده‌ی آمار

سازمان بحسب‌پژوهشی کشور

گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آمار

پاییز ۱۳۹۵

پیش‌گفتار

بررسی و شناخت ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت افراد جامعه و خانوارها به‌عنوان اصلی‌ترین واحدها در مطالعات جمعیتی، از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. خانوارهای مختلف دارای ویژگی‌های منحصر به فردی هستند که انتظار می‌رود شناسایی و بررسی دقیق‌تر آن‌ها منجر به استخراج اطلاعات و دانشی سودمند در برنامه‌ریزی برای رفع مشکلات موجود و ارتقاء سطح رفاه خانوارها گردد.

با توجه به مسائل اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه‌ی ما، در اغلب خانوارهای کشور، مردان سرپرستی خانوار را برعهده دارند. با این وجود درصد قابل توجهی از خانوارهای کشور خانوارهای زن‌سرپرست هستند که در آن‌ها زنان اغلب به دلایلی از جمله عدم ازدواج، طلاق، فوت یا اعتیاد همسر سرپرستی خانوار را برعهده دارند. با توجه به آسیب‌پذیر بودن درصدی از خانوارهای زن‌سرپرست، مطالعه‌ی ویژگی‌های این گروه از خانوارها از ابعاد مختلف و برنامه‌ریزی برای رفع نیازهای موجود دارای اهمیت بسیاری است.

مطالعات مقدماتی حاکی از آن است که ویژگی‌های خانوارهای زن‌سرپرست در گروه‌های مختلفی که بر اساس وضع زناشویی سرپرست این خانوارها شکل می‌گیرند، تفاوت‌های قابل توجهی دارند و لازم است در بررسی‌ها مورد کنکاش و توجه بیشتری قرار گیرد. از این رو در این پژوهش با توجه به نیازهای موجود سعی بر آن است تا با استفاده از داده‌های معتبر حاصل از سرشماری‌ها و آمارگیری‌ها ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و سلامت خانوارهای زن‌سرپرست کل کشور بر اساس وضع زناشویی سرپرستان این خانوارها مورد بررسی دقیق و علمی قرار گیرد و تحلیل‌های آماری لازم بر اساس داده‌های موجود صورت گیرد تا دانش حاصل از این مطالعه در تدوین سیاست‌های کاهش خانوارهای در معرض آسیب مورد استفاده برنامه‌ریزان و سیاستگذاران این حوزه قرار گیرد.

این پژوهش در گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آماری پژوهشکده‌ی آمار با مدیریت خانم دکتر روشنک علی‌اکبری صبا و همکاری خانم دکتر زهرا رضایی قهرودی، آقای دکتر یداله محرابی، آقای دکتر حبیب‌ا... مسعودی فرید، خانم دکتر فریبا بریمانی، خانم محدثه صفاکیش و خانم ته‌مین ریحان‌صفت به‌عنوان همکاران اصلی و آقای دکتر حبیب‌اله زنجانی به‌عنوان مشاور طرح به انجام رسیده است که بدین‌وسیله از ایشان، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌شود. همچنین از خانم معصومه توکلی، خانم زهره قلم‌چی،

آقای بهمن صدیق و آقای سیدقاسم محسنی برای پیگیری‌ها و نظرات ارزشمندشان صمیمانه سپاسگزاری می‌شود. اجرای این پژوهش به سفارش سازمان بهزیستی کشور به منظور تأمین اطلاعات مورد نیاز برای کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی با محوریت زنان سرپرست خانوار صورت گرفته است.

گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آمار

پژوهشگردهی‌آمار

فهرست مطالب

۱- کلیات

- ۱-۱- مقدمه ۱
- ۲-۱- مرور برخی نوشتگان ۳
- ۳-۱- تعریف مفاهیم ۴
- ۴-۱- مجموعه‌ی داده‌های مورد استفاده در گزارش ۷

۲- ویژگی‌های جمعیت‌شناختی خانوارهای زن سرپرست

- ۱-۲- مقدمه ۱۱
- ۲-۲- توزیع و ترکیب خانوارهای زن سرپرست ۱۲
- ۳-۲- ترکیب سنی خانوارهای زن سرپرست ۱۳
- ۴-۲- اندازه‌ی خانوارهای زن سرپرست ۱۵
- ۵-۲- وضعیت سواد و تحصیل در خانوارهای زن سرپرست ۱۵
- ۶-۲- ویژگی‌های ازدواج زنان سرپرست خانوار ۱۷
- ۷-۲- بروز حادثه و معلولیت در خانوارهای زن سرپرست ۱۸

۳- ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانوارهای زن سرپرست

- ۱-۳- مقدمه ۲۱
- ۲-۳- برآورد سطح اقتصادی خانوارهای زن سرپرست از نتایج سرشماری ۱۳۹۰ ..... ۲۱
- ۳-۳- سطح اقتصادی خانوارها بر حسب وضع زناشویی سرپرست خانوار ۲۴
- ۴-۳- هزینه و درآمد خانوارهای زن سرپرست ۲۶
- ۵-۳- ویژگی‌های مسکن خانوارهای زن سرپرست ۳۱
- ۶-۳- شاخص‌های اجتماعی و اشتغال خانوارهای زن سرپرست ۳۲
- ۷-۳- بار تکفل خانوارها بر اساس سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰ ..... ۳۳

۴- ویژگی‌های بهداشتی و سلامت خانوارهای زن سرپرست

- ۳۵ ..... ۱-۴- مقدمه
- ۳۵ ..... ۲-۴- وضعیت بیمه پایه خانوارهای زن سرپرست
- ۳۶ ..... ۳-۴- نیازهای بهداشتی-درمانی خانوارهای زن سرپرست و هزینه رفع آنها
- ۳۸ ..... ۴-۴- ارزیابی وضع سلامت جسمی و روحی زنان سرپرست خانوار

۵- جمع‌بندی و پیشنهادات

- ۴۱ ..... ۱-۵- جمع‌بندی
- ۴۶ ..... ۲-۵- پیشنهادات

مرجع‌ها

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱-۲ - توزیع خانوارها به تفکیک جنس و وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۱۳
- جدول ۲-۲ - توزیع خانوارهای تک‌والد به تفکیک جنس و وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۱۳
- جدول ۳-۲ - توزیع نسبی خانوارها به تفکیک گروه سنی و وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۱۴
- جدول ۴-۲ - میانگین سن سرپرست خانوار به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۱۴
- جدول ۵-۲ - میانگین تعداد اعضای خانوار به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۱۵
- جدول ۶-۲ - درصد اعضای باسواد خانوار به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار در سال ۱۳۹۰ ..... ۱۵
- جدول ۷-۲ - درصد اعضای در حال تحصیل خانوار به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار در سال ۱۳۹۰ ..... ۱۶
- جدول ۸-۲ - درصد خانوارها با سرپرست بی‌سواد به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۱۶
- جدول ۹-۲ - درصد خانوارها با سرپرست دارای مدرک لیسانس و بالاتر به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۱۷
- جدول ۱۰-۲ - درصد زنان سرپرست خانوار جوان ۱۵ تا ۲۹ ساله به تفکیک وضع زناشویی، سال ۱۳۹۴ ..... ۱۷
- جدول ۱۱-۲ - درصد زنان سرپرست خانوار دارای همسری که همسر آنها بیش از یک همسر دارد، سال ۱۳۹۴ ..... ۱۷
- جدول ۱۲-۲ - درصد زنان ۱۵ ساله و بیشتری که برای نخستین بار قبل از ۱۸ سالگی ازدواج کرده‌اند به تفکیک وضع زناشویی، سال ۱۳۹۴ ..... ۱۸
- جدول ۱۳-۲ - میانگین سن زنان سرپرست خانوار ۱۵ ساله و بیشتر در نخستین ازدواج به تفکیک وضع زناشویی، سال ۱۳۹۴ ..... ۱۸
- جدول ۱۴-۲ - درصد بروز حادثه در خانوارهای زن‌سرپرست در یک سال گذشته به تفکیک وضع زناشویی و منطقه، سال ۱۳۹۴ ..... ۱۹
- جدول ۱۵-۲ - درصد بروز حداقل یک نوع معلولیت در خانوارهای زن‌سرپرست به تفکیک وضع زناشویی و منطقه، سال ۱۳۹۴ ..... ۱۹
- جدول ۱-۳ - توزیع خانوارها به تفکیک دهک درآمد مورد انتظار و جنس سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۲۳
- جدول ۲-۳ - توزیع خانوارها به تفکیک دهک درآمد مورد انتظار و گروه‌های منتخب سطح سواد سرپرست خانوار در سال ۱۳۹۰ ..... ۲۴
- جدول ۳-۳ - میانگین سرانه هزینه و درآمد سالانه‌ی خانوارهای کشور، سال ۱۳۹۳ ..... ۲۷
- جدول ۴-۳ - میانگین سرانه سطح زیربنای محل سکونت خانوار به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۳۱

- جدول ۳-۵- درصد خانوارهای مالک واحد مسکونی به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۳۱
- جدول ۳-۶- درصد خانوارها با واحد مسکونی استیجاری به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰ ..... ۳۲
- جدول ۳-۷- شاخص‌ها و نماگرهای عمده‌ی نیروی کار بر اساس داده‌های آمارگیری نیروی کار ۱۳۹۴ ..... ۳۳
- جدول ۳-۸- بار تکفل خالص خانوارها به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار در سال ۱۳۹۰ ..... ۳۴
- جدول ۴-۱- درصد افراد تحت پوشش بیمه پایه به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۳ ..... ۳۶
- جدول ۴-۲- درصد افراد با نیاز به دریافت خدمات سرپایی در دو هفته پیش از آمارگیری به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۳ ..... ۳۶
- جدول ۴-۳- میانگین هزینه‌های سرپایی پرداخت‌شده افراد در طول دو هفته پیش از آمارگیری به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۳ ..... ۳۷
- جدول ۴-۴- درصد افراد با نیاز به بستری در بیمارستان‌ها و مراکز درمانی (در دوره تعیین‌شده) به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۳ ..... ۳۷
- جدول ۴-۵- میانگین هزینه‌های بستری افراد در بیمارستان‌ها یا مراکز درمانی در دوره تعیین‌شده به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۳ ..... ۳۸
- جدول ۴-۶- درصد ابتلا به سکته قلبی یا مغزی زنان سرپرست خانوار به تفکیک وضع زناشویی، سال ۱۳۹۴ ..... ۳۸
- جدول ۴-۷- درصد زنان سرپرست خانوار که وضع سلامتی خود را بد بیان کرده‌اند به تفکیک وضع زناشویی، سال ۱۳۹۴ ..... ۳۹
- جدول ۴-۸- درصد زنان سرپرست خانوار که تشخیص بیماری روحی برای آن‌ها داده شده است به تفکیک وضع زناشویی، سال ۱۳۹۴ ..... ۳۹
- جدول ۴-۹- درصد زنان سرپرست خانوار با فشار روان‌شناختی در زندگی به تفکیک وضع زناشویی، سال ۱۳۹۴ ..... ۴۰

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۲ درصد خانوارهای زن سرپرست از کل خانوارها بر اساس داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در ۵۰ سال گذشته ۱۲
- شکل ۱-۳ توزیع نسبی خانوارهای زن سرپرست در دهک‌های اقتصادی به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار در سال ۱۳۹۰ ..... ۲۵
- شکل ۲-۳ توزیع نسبی خانوارهای مرد سرپرست در دهک‌های اقتصادی به تفکیک وضع زناشویی سرپرست خانوار در سال ۱۳۹۰ ..... ۲۶
- شکل ۳-۳ میانگین سهم (درصد) هزینه‌های خوراک خانوار از کل هزینه‌ها به تفکیک جنس و وضع زناشویی سرپرست خانوار و منطقه شهری/روستایی، سال ۱۳۹۳ ..... ۲۸
- شکل ۴-۳ میانگین سرانه درآمد حاصل از یارانه خانوارها به تفکیک جنس و وضع زناشویی سرپرست خانوار و منطقه شهری/روستایی، سال ۱۳۹۳ ..... ۲۹
- شکل ۵-۳ میانگین سرانه حقوق بازنشستگی، حقوق وظیفه و آماده به خدمت، بازخرید خدمت، پاداش و بن بازنشستگی و نظایر آن به تفکیک جنس و وضع زناشویی سرپرست خانوار و منطقه شهری/روستایی، سال ۱۳۹۳ ..... ۳۰
- شکل ۶-۳ میانگین سرانه کمک هزینه تحصیلی، کمک‌های دریافتی خانوار از سازمان‌های اجتماعی و مؤسسات خیریه به تفکیک جنس و وضع زناشویی سرپرست خانوار و منطقه شهری/روستایی، سال ۱۳۹۳ ..... ۳۰

کلیات

۱-۱- مقدمه

یکی از نیازهای اساسی در جوامع انسانی وجود رفاه و امنیت اجتماعی در بین اقشار مختلف جامعه است. این موضوع از سال‌های دور به شدت مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران کشورهای مختلف قرار گرفته و کشورهای توسعه‌یافته براساس شرایط جامعه و نیازهای موجود برنامه‌های سودمندی برای حمایت اجتماعی از افراد جامعه خود تدوین کرده‌اند. بر اساس تعریف بانک توسعه آسیایی منظور از حمایت اجتماعی مجموعه سیاست‌ها و برنامه‌های طراحی شده برای کاهش فقر و آسیب‌پذیری از طریق ارتقاء بازارهای کار کارآمد، کاهش قرار گرفتن افراد در معرض ریسک و افزایش ظرفیت آن‌ها برای حمایت از خود در برابر مخاطرات و اختلال یا زیان‌های درآمدی است. این تعریف نشان می‌دهد حمایت اجتماعی از افراد جامعه موضوعی چندبعدی است. به عبارت دیگر با تمرکز تنها بر یک بعد خاص نتیجه مطلوب در جامعه‌های انسانی قابل حصول نخواهد بود. از مهمترین ابعاد حمایت اجتماعی که در برنامه‌های حمایتی کشورهای مختلف مورد توجه قرار می‌گیرند موضوع بیمه اجتماعی، مساعدت اجتماعی و برنامه‌های بازار کار است. این ابعاد حمایت اجتماعی موضوع‌های مختلفی از جمله بیمه‌های درمان، حمایت از سالمندان، بیمه‌های بیکاری، حمایت‌های مستقیم از اقشار کم‌درآمد به صورت نقدی (از جمله یارانه، حمایت‌های نقدی ماهانه، وام بدون بهره به شرط تحصیل و ...) یا غیر نقدی (از جمله غذا، کالا، سوخت، کتاب و مواد آموزشی، هزینه ایاب و ذهاب مدرسه و ...)، حمایت از افراد ناتوان یا معلول، کمک‌رسانی در بروز بلایا و حوادث، توسعه آموزش‌های حرفه‌ای و مهارت‌های شغلی و تأمین شغل برای افراد جامعه را تحت پوشش قرار می‌دهد. گزارش‌های متعددی که در سال‌های گذشته در خصوص حمایت اجتماعی و برنامه‌های کشورهای مختلف در این زمینه تهیه شده است نشان می‌دهد در بسیاری از موضوعات نام‌برده شده اختلاف جنسیتی قابل توجهی در کشورهای مختلف بین

حمایت از گروه زنان و گروه مردان وجود داشته است. این در حالی است که در سال‌های گذشته درصد قابل توجهی از خانوارهای اغلب جوامع را خانوارهای زن سرپرست تشکیل می‌دهند که بخشی از این خانوارها به دلیل مشکلات اجتماعی یا فردی در معرض آسیب‌های اجتماعی قرار دارند.

سرپرستی خانوارها موضوعی قراردادی بین اعضای خانوارها است که به دلیل اهمیت آن، در سرشماری‌ها و اغلب آمارگیری‌های نمونه‌ای خانواری ثبت و گردآوری می‌شود. با توجه به مسائل اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه‌ی ما، در اغلب خانوارهای کشور، مردان سرپرستی خانوار را برعهده دارند و درصد قابل توجهی از خانوارهای زن سرپرست خانوارهایی هستند که در آن‌ها زنان به دلایلی از جمله طلاق، فوت یا اعتیاد همسر سرپرستی خانوار را برعهده دارند، البته شایان ذکر است که این خانوارهای آسیب‌پذیر، جامعه‌ی تمام خانوارهای زن سرپرست را پوشش نمی‌دهند. با این وجود به دلیل آسیب‌پذیر بودن درصدی از خانوارهای زن سرپرست مطالعه‌ی ویژگی‌های این گروه از خانوارها از ابعاد مختلف و برنامه‌ریزی برای رفع نیازهای موجود دارای اهمیت بسیاری است.

بر اساس تعریف مرکز آمار ایران در سرشماری‌ها و آمارگیری‌های نمونه‌ای خانواری، سرپرست خانوار عضوی از خانوار است که اعضای خانوار وی را به این عنوان معرفی می‌کنند. در مواردی که اعضای خانوار کسی را به‌عنوان سرپرست معرفی نکنند، مسن‌ترین فرد در بین اعضا به‌عنوان سرپرست خانوار شناخته می‌شود. در غیر این صورت سرپرست خانوار بر اساس اظهار پاسخگو تعیین می‌شود که لزوماً مسن‌ترین عضو خانوار نیست و می‌تواند زن یا مرد باشد. در خانوارهای تک‌نفره، همان فرد سرپرست خانوار به شمار می‌آید. سرپرست خانوار معمولاً مسئولیت تأمین تمام یا بخش عمده‌ای از هزینه‌های خانوار یا تصمیم‌گیری در مورد نحوه‌ی هزینه کردن درآمدهای خانوار را برعهده دارد. بر اساس این تعریف خانوارهای زن سرپرست خانوارهایی هستند که در آن‌ها یک زن سرپرستی و مسئولیت اداره خانوار را برعهده دارد.

به استناد آمارهای رسمی کشور سهم خانوارهای زن سرپرست در سال‌های اخیر رشد روزافزونی داشته است. براساس سرشماری سال ۱۳۷۵ این خانوارها حدود ۸/۴ درصد کل خانوارهای کشور را تشکیل می‌داند، در حالی که بر مبنای سرشماری ۱۳۹۰ این سهم به ۱۲/۱ درصد رسیده است. علاوه بر سهم، تعداد این خانوارها نیز در طول زمان به دلایلی از جمله افزایش خانوارهای تک‌نفره، افزایش نرخ طلاق، عدم ازدواج مجدد زنان بی‌همسر بر اثر طلاق یا فوت همسر، افزایش نرخ جرایم اجتماعی، افزایش تعداد زندانیان، اعتیاد و مهاجرت سرپرست خانوارها روندی صعودی داشته است. از سویی دیگر متأسفانه عواملی چون طلاق، فوت یا اعتیاد همسر، ازکارافتادگی و رها شدن توسط مردان گاهی موجب آسیب‌پذیر شدن خانوارهای زن سرپرست در جامعه می‌شوند. الگوی زندگی این خانوارها اغلب متفاوت از سایر خانوارهای جامعه است. به‌عنوان مثال نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ نشان می‌دهد تنها حدود ۱۸ درصد از زنان سرپرست خانوار شاغل هستند؛ سهم خانوارهای زن سرپرست در خانوارهای تک‌نفره (۶۹ درصد) بیش از دو برابر مردان سرپرست خانوار (۳۱ درصد) است و اغلب آن‌ها زنان سالمندی هستند که تنها زندگی می‌کنند؛ و تنها در حدود ۱۴ درصد زنان سرپرست خانوار دارای همسر هستند.

در سال‌های اخیر مطالعات زیادی درخصوص ویژگی‌های خانوارهای زن سرپرست در ابعاد مختلف جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی صورت گرفته است. این مطالعات نشان می‌دهند ۴۳/۳ درصد از کل خانوارهای

زن سرپرست در دو دهک اول اقتصادی قرار دارند، این عدد بسیار بیش تر از درصد خانوارهای مرد سرپرستی است که در دو دهک پایین اقتصادی قرار دارند (۱۶/۸). خانوارهای زن سرپرست اغلب خانوارهایی با سرپرستان مسن تر هستند.

از آنجایی که رفع اغلب نیازهای زندگی خانوارهای زن سرپرست با وضعیت اقتصادی آنها ارتباط تنگاتنگی دارد، در گزارش حاضر سعی بر آن است تا با استفاده از اطلاعات موجود از جدیدترین پژوهش‌ها در خصوص وضعیت اقتصادی خانوارهای زن سرپرست پرداخته شود. جامعه‌ی این بررسی محدود به خانوارهای معمولی ساکن و گروهی بر اساس تعریف مرکز آمار ایران است.

بر این اساس با توجه به اهمیت موضوع و با در نظر گرفتن اطلاعات لازم در خصوص خانوارهای زن سرپرست برای اجرای طرح تقسیم کار ملی کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی، که در دستور کار وزارت کشور قرار گرفته و سازمان بهزیستی متولی بخش زنان سرپرست خانوار تعیین شده است، پژوهش‌شده‌ی آمار درصد تهیه گزارشی از ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و سلامت (جسمی و روحی) خانوارهای زن سرپرست بر حسب وضع زناشویی سرپرست آنها برآمد تا دانش حاصل برای تدوین سیاست‌های کاهش خانوارهای در معرض آسیب کشور مورد استفاده قرار گیرد. در گزارش این طرح، خانوارها بر حسب وضع زناشویی سرپرست آنها تفکیک و ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی و سلامت خانوارهای زن سرپرست در چهار زیرگروه خانوارها با سرپرستان هرگز ازدواج نکرده، بی‌همسر به دلیل طلاق، بی‌همسر به دلیل فوت همسر و دارای همسر اغلب با هم مقایسه خواهند شد تا امکان تدوین بسته‌های سیاستی مجزا برای خانوارهای این چهار گروه فراهم شود.

۱-۲- مرور برخی نوشتگان

زاهدیان و دیگران در سال ۱۳۹۲ درآمد مورد انتظار خانوارهای کشور را با برآزش یک مدل رگرسیونی و استفاده از آزمون تقریب وسع برآورد و خانوارهای کشور را براساس این متغیر رتبه‌بندی کرده‌اند. برای استفاده از آزمون تقریب وسع، ابتدا با استفاده از داده‌های آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار ۱۳۹۰ (سال اجرای آخرین سرشماری نفوس) متغیرهایی که با درآمد خانوار همبستگی بیشتری دارند و اطلاعات آنها از داده‌های آمارگیری در دسترس است، انتخاب شده‌اند. در پرسشنامه‌ی این آمارگیری علاوه بر ارقام کلیدی هزینه و درآمد، اطلاعات برخی خصوصیات اجتماعی اعضای خانوار (مانند وضع سواد و وضع زناشویی) و برخی از مشخصات محل سکونت و تسهیلات و لوازم عمده‌ی زندگی خانوارها (از جمله نحوه‌ی تصرف و سطح زیر بنای محل سکونت و استفاده‌ی خانوار از رایانه و اتومبیل شخصی) گردآوری شده است. صبا و چگینی (۱۳۹۲) در بررسی ویژگی‌های اقتصادی خانوارهای زن سرپرست برخی ویژگی‌های اقتصادی خانوارها را در هر یک از دهک‌های درآمد مورد انتظار خانوارها در سال ۱۳۹۰ به تفکیک جنس سرپرست خانوار ارائه دادند.

همچنین در خصوص ویژگی‌های اقتصادی خانوارهای زن سرپرست، فعالیت‌ها، خدمات و قوانین و مقررات مربوط به خانوارهای زن سرپرست توسط افتخاری و همکاران (۱۳۹۲)، ویژگی‌های اجتماعی و

جمعیت‌شناختی خانوارهای زن سرپرست توسط قاضی طباطبایی و همکاران (۱۳۹۲) و وضعیت سلامت خانوارهای زن سرپرست در ایران توسط محرابی و همکاران (۱۳۹۲) بررسی و گزارش‌هایی تهیه شده است که تجربیات حاصل از این بررسی‌ها نیز در مطالعه منابع مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

۱-۳- تعریف مفاهیم

در این بخش تعریف مفاهیم کلیدی به‌کار رفته در گزارش بر اساس مجموعه‌ی تعاریف مرکز آمار ایران در سرشماری‌ها و آمارگیری‌های خانواری، به اختصار ارائه می‌شود.

خانوار معمولی و خانوار معمولی ساکن

خانوار معمولی از چند نفر تشکیل می‌شود که با هم در یک اقامتگاه مشترک زندگی می‌کنند و با یکدیگر هم‌خرج هستند و به طور معمول با هم غذا می‌خورند. فردی که به تنهایی زندگی می‌کند نیز، خانوار تلقی می‌شود. آن دسته از خانوارهای معمولی که در اقامتگاه ثابت (محل‌های سکونت ساخته شده از مصالح سخت و نیز چادر ثابت، آلونک، معمولاً کپر و...) سکونت دارند، خانوار معمولی ساکن نامیده می‌شوند.

خانوار گروهی

مجموعه افرادی که تمام یا اغلب آنان به دلیل دارا بودن شرایط خاص (به طور عمده، داشتن ویژگی مشترک) اقامتگاه مشترکی را برای سکونت خود انتخاب کرده‌اند و به طور مشترک امور زندگی در آن اقامتگاه را اداره می‌کنند خانوار گروهی نامیده می‌شوند.

سرپرست خانوار

سرپرست خانوار یکی از اعضای خانوار است که در خانوار به این عنوان شناخته می‌شود. سرپرست خانوار معمولاً مسئولیت تأمین تمام یا بخش عمده‌ای از هزینه‌های خانوار یا تصمیم‌گیری در مورد نحوه‌ی هزینه کردن درآمدهای خانوار را بر عهده دارد.

باسواد

هر عضو ۶ ساله و بیشتر خانوار که متن ساده‌ای را به فارسی و یا هر زبان دیگر، بتواند بخواند و بنویسد، خواه مدرک رسمی تحصیلی داشته یا نداشته باشد، با سواد تلقی می‌شود.

در حال تحصیل

هر عضو ۶ ساله و بیشتر خانوار که طبق برنامه‌های رسمی آموزشی کشور به تحصیل مشغول باشد، در حال تحصیل تلقی می‌شود.

محصل

افراد ۱۰ ساله و بیشتری که شاغل، بیکار جویای کار و دارای درآمد بدون کار نبوده و در ۷ روز قبل از روز آمارگیری مشغول به تحصیل بوده‌اند، محصل تلقی می‌شوند.

کار

کار، هر فعالیت فکری یا بدنی است که به منظور کسب درآمد (نقدی و غیر نقدی) انجام شود و هدف آن تولید کالا یا ارائه خدمت باشد. بنا بر این فعالیتهایی نظیر ورزش (مگر به صورت حرفه‌ای)، خانه‌داری، تحصیل و... کار به حساب نمی‌آید، زیرا این فعالیت‌ها به منظور کسب درآمد انجام نمی‌گیرد.

نحوه تصرف محل سکونت خانوار

انواع نحوه تصرف محل سکونت خانوار به شرح زیر است:

۱. ملکی عرصه و اعیان: نحوه تصرف محل سکونتی است که خانوار مالک زمین و بنای آن است.
۲. ملکی اعیان: نحوه تصرف محل سکونتی است که خانوار فقط مالک بنای آن است.
۳. اجاری: نحوه تصرف محل سکونتی است که اجاره شده باشد.
۴. رهنی: نحوه تصرف محل سکونتی است که خانوار برای تصرف موقت آن پولی به صورت قرض‌الحسنه نزد مالک به ودیعه نهاده باشد.
۵. در برابر خدمت: نحوه تصرف محل سکونتی است، که در مقابل انجام کار یک یا چند نفر از اعضای خانوار، در اختیار خانوار گذاشته شده باشد.
۶. رایگان: نحوه تصرف محل سکونتی است که خانوار در برابر استفاده از آن، وجهی نمی‌پردازد و کاری نیز انجام نمی‌دهد.
۷. سایر: نحوه تصرف محل سکونتی است که خانوار به نحوی غیر از حالت‌های پنجگانه بالا، در اختیار داشته باشد.

درآمد

درآمد، تمامی وجوه و ارزش کالاهایی است که در برابر کار انجام شده یا سرمایه به کار افتاده یا از طریق منابع دیگر (حقوق بازنشستگی، درآمدهای انتقالی و نظایر آن) در زمان آماری مورد نظر به خانوار تعلق گرفته باشد.

هزینه

ارزش پولی کالا یا خدمت تهیه شده توسط خانوار به منظور مصرف اعضا یا هدیه به دیگران، هزینه نامیده می‌شود. کالا یا خدمت تهیه شده می‌تواند از طریق خرید، تولید خانگی، در برابر خدمت، از محل کسب و مجانی (از سازمان‌ها) در اختیار خانوار قرار گیرد که به صورت پولی برآورد شده و جزء هزینه منظور می‌شود.

جمعیت فعال اقتصادی

تمام افراد ۱۰ ساله و بیشتر (حداقل سن تعیین شده)، که در هفته‌ی تقویمی قبل از هفته‌ی آمارگیری (هفته‌ی مرجع) طبق تعریف کار، در تولید کالا و خدمات مشارکت داشته (شاغل) و یا از قابلیت مشارکت برخوردار بوده‌اند (بیکار)، جمعیت فعال اقتصادی محسوب می‌شوند.

شاغل

تمام افراد ۱۰ ساله و بیش‌تر که در طول هفته‌ی مرجع، طبق تعریف کار، حداقل یک ساعت کار کرده و یا بنا به دلایلی به‌طور موقت کارشان را ترک کرده باشند، شاغل محسوب می‌شوند. شاغلان به‌طور عمده شامل دو گروه مزد و حقوق‌بگیران و خوداشتغالان می‌شوند. ترک موقت کار در هفته‌ی مرجع با داشتن پیوند رسمی شغلی برای مزد و حقوق‌بگیران و تداوم کسب و کار برای خوداشتغالان، به‌عنوان اشتغال محسوب می‌شود. افراد زیر نیز به‌لحاظ اهمیتی که در فعالیت اقتصادی کشور دارند، شاغل محسوب می‌شوند:

- افرادی که بدون دریافت مزد برای یکی از اعضای خانوار خود که با وی نسبت خویشاوندی دارند، کار می‌کنند (کارکنان فامیلی بدون مزد).
- کارآموزانی که در دوره‌ی کارآموزی فعالیتی در ارتباط با فعالیت مؤسسه‌ی محل کارآموزی انجام می‌دهند، یعنی مستقیماً در تولید کالا یا خدمات سهم هستند، فعالیت آن‌ها «کار» محسوب می‌شود.
- محصلانی که در هفته‌ی مرجع مطابق تعریف، کار کرده‌اند.
- تمام افرادی که در نیروهای مسلح به‌صورت کادر دائم یا موقت خدمت می‌کنند (نیروهای مسلح شامل پرسنل کادر، درجه‌داران و سربازان وظیفه‌ی نیروهای نظامی و انتظامی).

بیکار

بیکار به تمام افراد ۱۰ ساله و بیش‌تر اطلاق می‌شود که:

- (۱) در هفته‌ی مرجع فاقد کار باشند (دارای اشتغال مزدبگیری یا خوداشتغالی نباشند).
  - (۲) در هفته‌ی مرجع و یا هفته‌ی بعد از آن آماده برای کار باشند (برای اشتغال مزدبگیری یا خوداشتغالی آماده باشند).
  - (۳) در هفته‌ی مرجع و سه هفته قبل از آن جویای کار باشند (اقدامات مشخصی را به منظور جستجوی اشتغال مزدبگیری و یا خوداشتغالی به عمل آورده باشند).
- افرادی که به‌دلیل آغاز به کار در آینده و یا در انتظار بازگشت به شغل قبلی جویای کار نبوده، ولی فاقد کار و آماده برای کار بوده‌اند نیز بیکار محسوب می‌شوند.

نرخ مشارکت اقتصادی

درصد جمعیت فعال (شاغل و بیکار) ۱۰ ساله و بیش‌تر از جمعیت در سن کار، ۱۰ ساله و بیش‌تر.

نرخ بیکاری

درصد جمعیت بیکار از جمعیت فعال (شاغل و بیکار).

نسبت اشتغال

درصد جمعیت شاغل ۱۰ ساله و بیش‌تر از کل جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر.

بار تکفل

بار تکفل هر گروه از افراد جامعه از تقسیم جمعیت آن گروه بر تعداد کل شاغلان آن گروه به دست می‌آید.

۱-۴- مجموعه‌ی داده‌های مورد استفاده در گزارش

برای تهیه گزارش حاضر از آخرین داده‌های موجود در پایگاه داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن کشور و آمارگیری‌های نمونه‌ای خانواری که در سطح ملی توسط مرکز آمار ایران به اجرا درآمده‌اند، استفاده شده است. در ادامه این بخش به اختصار به ویژگی‌های این منبع داده‌ها اشاره می‌شود. شایان ذکر است در همه آمارگیری‌های نمونه‌ای، جامعه‌ی مورد مطالعه خانوارهای معمولی ساکن و گروهی بوده‌اند.

• سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰

سرشماری به طور کلی به گردآوری اطلاعات در مورد یک یا چند صفت از تمام واحدها در یک گروه یا جامعه در یک دوره زمانی خاص گفته می‌شود که تهیه‌ی چارچوب و فهرستی از واحدهای جامعه از اهداف آن است. با گردآوری داده‌ها به روش سرشماری، می‌توان اطلاعاتی تفصیلی در مورد زیرگروه‌های جامعه به دست آورد و بررسی‌های بیشتری در زیرجامعه‌های کوچک جامعه انجام داد. مرکز آمار ایران طبق قانون به عنوان مرجع رسمی تهیه آمارهای رسمی مسئول اجرای سرشماری‌های عمده در ایران است. از مهمترین سرشماری‌های عمومی، که در سطح کل کشور و به صورت رسمی به اجرا در می‌آید سرشماری عمومی نفوس و مسکن است که از سال ۱۳۳۵ تاکنون هر ۵ یا ۱۰ سال یک بار توسط مرکز آمار ایران به اجرا درآمده است. در این سرشماری‌ها اطلاعات تک تک افراد جامعه در خصوص ویژگی‌های سنی، جنسی، وضع فعالیت و اشتغال، وضع زناشویی، تحصیلات، وضع مسکن، ویژگی‌های واحد مسکونی و ... گردآوری می‌شود. آخرین داده‌های موجود از سرشماری‌های نفوس و مسکن کشور در زمان تهیه‌ی این گزارش مجموعه‌ی داده‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ بوده که مورد استفاده قرار گرفته است. در این سرشماری اطلاعات بیش از ۲۱ میلیون خانوار معمولی ساکن و گروهی گردآوری شده است.

• آمارگیری هزینه و درآمد خانوار ۱۳۹۳

آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار یک آمارگیری نمونه‌ای سالانه است که از سال ۱۳۴۲ در مناطق روستایی و از سال ۱۳۴۷ در مناطق شهری کشور به اجرا درآمده است. از سال ۱۳۵۳ علاوه بر هزینه‌های خانوار، در این آمارگیری اطلاعات درآمد خانوارها نیز گردآوری شده است. در حال حاضر هدف کلی این طرح آمارگیری، برآورد سالانه‌ی میانگین هزینه‌های کل، خوراک (در ۱۰ صفت اصلی)، غیر خوراک (در ۱۰ صفت اصلی) و درآمد خانوارها و نیز برآورد تغییرات سالانه‌ی این میانگین‌ها در سطح مناطق شهری و روستایی کل کشور و برآورد سالانه‌ی میانگین هزینه‌های کل، خوراک، غیر خوراک و درآمد خانوارها در سطح نقاط شهری و روستایی هر یک از استان‌ها است. صفات اصلی هزینه‌های خوراک عبارت‌اند از: (۱) غلات، نان، آرد، رشته و فراورده‌های آن، (۲) گوشت، (۳) شیر و فراورده‌های آن (به جز کره) و تخم پرندگان، (۴) روغن، چربی‌ها و کره، (۵) میوه‌ها و خشکبار، (۶) سبزی‌های تازه و خشک شده و حبوبات، (۷) قند، شکر، مرباها و شیرینی‌ها، (۸) ادویه‌ها، چاشنی‌ها و سایر ترکیب‌های خوراکی، (۹) چای، قهوه، کاکائو و نوشابه‌ها و (۱۰) دخانیات.